

Uloga Augusta Cesarca i Miroslava Krleže u stvaranju Komunističke partije Jugoslavije

I

Iako se o Krleži, pa i o Cesarcu, pisalo i piše prilično mnogo, nedostaje znanstvenih radova koji bi analizirali i ocijenili njihovo cjelovito djelovanje. Posebice su zanemarene sustavne analize idejnog i političkog sadržaja njihova djela, a riječ je o stvaraocima koji su se duboko nadahnjivali, izražavali i djelovali upravo posredstvom tih sfera. Pa i politički historičari učinili su veoma malo da se takvo djelovanje postavi u pripadajući mu društveni okvir, rekonstruira i ocijeni. Međutim, u ovom slučaju, »lakše« je utvrditi idejne sadržaje — jer je taj golemi materijal pred nama — nego faktografski dokumentirati političke motivacije njihova djelovanja, pošto je ono vezano uz Komunističku partiju, pretežno ilegalnu, što za istraživače znači poteškoće često i s osnovnom građom. Za ovu temu poznati su nam od izvora prvoga reda nedostadni, fragmentarni i jednostrani dokumenti — mahom sudski i policijski izvještaji — dok su oni partijske provenijencije mnogo rjeđi, posebice oni koji izravno utvrđuju činjenice i relacije. Najbogatijima držimo izvore memoarskog karaktera, a to su sjećanja revolucionara arhivirana u pojedinim institucijama.¹ Iako su pisana nakon velike vremenske distancije, u većini slučajeva moguće je njihovo međusobno provjeravanje. Sami protagonisti pružili su ponajmanje podataka. Istina, za Cesarca, koji je bio pod neprekidnom policijskom paskom, takav bi posao bio krajnje rizičan, ali je ipak u autobiografiji pisanoj u Moskvi za potrebe Kominterne, stanovite činjenice prešutio.² Poslije rata objavljujani memoarski zapisi Miroslava Krleže, ili Marijana Stilinovića, ili Vatroslava Cihlara, koji razmatraju isto vrijeme i angažman za iste ciljeve, zaobilaze djelovanje u okviru pokreta.³ Uz to, neke formulacije izrečene pod terorom Zakona o zaštiti države inercijom traju do danas, neproverjeno prihvaćene od ponekih autora koji razmatraju tu

¹ Usp. Sjećanja Nikole Kovačevića i Franje Drobnoaga u Arhivu radničkog pokreta, Beograd (dalje: ARP), te sjećanja Nikole Pupavca, Franje Puškarića, Milana Volnera, Vladimira Bornemisse, Svetozara Delića u arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb (dalje: IHRPH). Dio memoara, koristeći i druge izvore, kritički je obradio B. Hrabak, Jugosloveni učesnici oktobarske revolucije i stvaranje KPJ, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini*, III, 1966; *Isti*, Dolazak organiziranih povratnika iz Sovjetske Rusije u Jugoslaviju 1918—1919. godine, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, 4, Slav. Brod, 1966.

² Autobiografiju, koja je arhivirana u Moskvi, objavio D. Kapetanić, *Rad*, 343, JAZU, Zagreb, 1965, 555—563.

³ Usp. M. Krleža, *Davni dani*, Zagreb, 1956; *Isto*, Iz davnih dana, fragmenti dnevnika 1916—1917—1918—1919, *Forum*, 3/1972; M. Stilinović, *Revolucionarni dani u Zagrebu 1919. i 1920. godine*, *Razlog*, Zagreb 45/1966; *Isti*, Bune i otpori, *Forum*, 1—2/1966; V. Cihlar, *Književnost iza reletaka*, *Riječka revija*, 3—4/1961.

problematicu. Pa i kritičko istraživanje, koje nastoji doprijeti do što cjelovitije rekonstrukcije pomoću činjenica brižljivo prikrivanih zbog njihove revolucionarne sadržine, ponekad se nađe u situaciji da, sagrađivši obris određenog povijesnog zbivanja, ipak ostaje bez dokazne snage jer je lišeno dokumenata što izravno i precizno svjedoče. Tako se zaobilazi niz problema koji, premda historičarima nisu nepoznati, ipak ne mogu biti utvrđeni. Sve te činjenice utječu da je i ovaj prilog fragmentaran i zbog prigodnog karaktera obujmom ograničen, ali, temeljen na određenim činjenicama i sudovima, nastoji ukazati na potrebu uspostavljanja ravnoteže i pri istraživanju povijesti Partije — jer se u nizu radova zaobilazi uloga i doprinos Cesarca i Krleže — i pri interpretaciji njihova idejna djelovanja koje se često izuzima od cjelovitoga političkog konteksta. Pretpostavljajući jedinstvenu stvaralačku inspiraciju ukupnog djela, ovaj se prikaz ograničava na publicističko-esejističke radove jer se pomoću njih najpreciznije može razmatrati idejni sadržaj i politička funkcija djelovanja Augusta Cesarca i Miroslava Krleže, pokušavajući da se pridonese potpunijem upoznavanju njihove uloge u stvaranju KPJ.

Naslov priloga naznačava stvaranje Komunističke partije Jugoslavije, a pod tim razumijevamo proces borbe za konstituiranje KPJ. Taj proces počinje u vrijeme obnove socijaldemokratskog pokreta, još u toku rata 1918. godine, a formalno je okončan II vukovarskim kongresom u lipnju 1920, ali, uistinu, taj proces nije do kraja završen u cijelom razdoblju tzv. legalnog djelovanja, do Obznane 30. prosinca 1920, odnosno do Zakona o zaštiti države 2. kolovoza 1921. godine. To je vrijeme koje se razmatra. U tom relativno kratkom, ali povijesno prelomnom vremenu tekao je i završni proces raspadanja Austro-Ugarske Monarhije i stvaranje Kraljevine SHS — od akta proklamiranja do Vidovanskog ustava. U tome su razdoblju u novoj državi stvoreni svi temeljni društveno-politički odnosi i institucije a također su se počele manje-više očitovati sve protivvrječnosti koje su se dalje razvijale do sloma sveukupnog sistema. Na podlozi velikih svjetskih promjena koje su nastale kao posljedica rata, oktobarske revolucije i nove stratifikacije svijeta, i u novoj su se državi pred sve društvene snage nametala sudbonosna pitanja temeljne orijentacije. To je osnovna značajka razdoblja. Činjenica, što su takva pitanja postavljena u novoj državnoj zajednici — u kojoj je režim podržavao tezu o izvršenoj »nacionalnoj revoluciji«, u društvu perifernom, zaostalom i siromašnom, a u vrijeme kad se sve latentne protivvrječnosti nisu bile ogolile — bitno je otežavala pronalaženje i prihvaćanje pravih odgovora. Same vanjske okolnosti nudile su velikoj većini umjetničkih, idejnih i političkih koncepcija privid »novoga«. To »novo« kao da je podrazumijevalo kritiku »starog«, pa je to i bila općenita parola. Široko je bilo rasprostranjeno uvjerenje da su stare vrijednosti zatajile i nestale ali njihova suština nije bila podvrgnuta kritici od strane građanskih snaga. Naprotiv, postupno će početi oživljavanje starih i tradicionalnih vrijednosti u skladu s učvršćivanjem fundamentalnih vrednota građanskog poretka. Ti procesi teku usporedo i vezani su s plimom i osekom revolucionarnog radničkog pokreta. Komunistička jezgra, organizator toga pokreta, najveći dio svoje idejne aktivnosti usmjerila je na dokazivanje konzervativnih i reakcionarnih sadržaja temelja na kojima se gradi nova država, ukazujući na to da je povijesni smisao radničkog pokreta upravo njihovo prevladavanje. Oktobar-

ska revolucija potvrdila je da je takav podvig ostvariv, a revolucionarno previranje, uspostavljanje sovjetskih republika po Evropi i gibanje jugoslavenskih masa stvarali su uvjerenje — kao i u svim ostalim komunističkim partijama — da će neposredno izbiti svjetska revolucija.⁴ Stoga se komunistima u Jugoslaviji nametao kao primarni zadatak organiziranje snaga koje će se uključiti u svjetsku revoluciju. Ta vizija sudjelovanja u najprogressivnijim svjetskim kretanjima značila je otkrivanje dotada u nas neslućenih mogućnosti. »Mesijanska« uznesenost pokretala je svakog revolucionara i njihov ondašnji iskren patos nikad poslije neće biti ponovljen, kao što se nikad više nije mogla ponoviti ni veličajna podloga na kojoj je taj patos izrastao kao njen iskren, štoviše, primjeren izraz. To smatramo osnovnom značajkom i Augusta Cesarca i Miroslava Krleže. Tada su osjećajne, moralne i intelektualne komponente bile usklađene s praktičnom političkom djelatnošću. No ta je djelatnost bila ideološki definirana tek u osnovnim obrisima, jer u tom trenutku marksistička misao u nas još nije bila formulirana u teoriju konkretne revolucije, niti je bila strukturirana u ideologiju.

Bila je to atmosfera koja bi po apstraktnoj definiciji morala privući ponajprije intelektualce. No za tradicionalnu inteligenciju, koja se poistovetila s građanskom klasom, takav prijelaz nije više moguć, to više, što se, uslijed osobitosti jednog zaostalog društva, činilo da objektivno tek predstoji golem prostor djelovanja upravo u funkciji građanskog društva. Naime, uz baštinjenu značajnu političku ulogu inteligencije u hrvatskom društvu, u tom se trenutku činilo kao da se otvaraju još veće mogućnosti organiziranjem novoga nacionalnog, odnosno državnog života — u brojnim oblicima, od upravne i administrativne službe do državotvorne ili pak opozicione ideologije, u orijentiranju kulturnom, idejnom i političkom. Sve političke stranke nastoje programima i različitim manifestacijama utjecati na te vidove društvenog života. Bez obzira na različite pa i suprotne političke interese i opredjeljenja, sve političke koncepcije slagale su se da treba čuvati temelje društvenog sistema, pa je, prema tome, antikomunistička fronta bila potpuno jedinstvena, a u njoj je, na idejnoj razini, veoma aktivan bio znatan dio inteligencije. Stoga se — uslijed tih osobnosti — izuzetno značenje koje u svakom komunističkom pokretu imaju intelektualci kod nas još izrazitije očitovale. Uz to, oni su morali djelovati u zemlji gdje cjelovita socijalistička ideja uopće nije bila poznata, a u krugovima inteligencije, što se Hrvatske tiče, bila je uglavnom odbijana i falsificirana.⁵ Tako su se komunisti morali boriti protiv ukupne društvene strukture, a glavna značajka njihova ideološkog oružja bila je negacija te strukture. Tu borbu komunisti su vodili istodobno na dvije fronte koje su se,

⁴ Ne samo memoarska grada, već i takva dokumentacija kao što su policijski izvještaji i izvještaj institucija vlasti, općina, kotara i županija, govori o uvjerenju da će revolucija doista izbiti. To su uvjerenje dijelili ne samo pristaše revolucije, nego i njeni protivnici. Komunisti su se veoma teško takve nade odrekli. Ona je vidljiva čak i nakon Obznane, što članci u ilegalnom *Komunistu* jasno dokazuju, a još dulje se odražava u krugu komunista-emigranata u Beču, naročito onih koji surađuju u listu *Komunismus*.

⁵ Izrečeno je nekoliko zanimljivih i oprečnih mišljenja o tome pitanju. Usp. I. Frangeš, Poricaji Oktobra u hrvatskoj književnosti, *Forum*, 11—12/1967; M. Franičević, Oktobarska revolucija i August Cesarec, *Forum*, 11—12/1967; M. Krleža, Prije trideset godina, Davní dani, Zagreb 1956.

ipak, međusobno prožimale. To je idejna bitka protiv zasada građanskog društva i njegova političkog pritiska, te ideološka borba u okviru radničkog pokreta za njegovo revolucionarno usmjeravanje. Zbog toga je idejna aktivnost u pokretu bila od suštinskog značenja, pogotovo stoga što Socijaldemokratska partija nije nikad odgajala svoje članstvo za revoluciju, pa ni komunistima nije ostavila pozitivne baštine. Naprotiv, u dramatičnom »raščišćavanju pojmova« stari socijalistički članovi i vodstvo izgledali su ideološki i polemički spremniji zastupajući »politički realizam«, a niz argumenata iz njihove analize jugoslavenskog društva bio je doista ubjedljiv. U toj idejnoj bitki kod ljevice su značajnu ulogu imale mobilizatorske parole koje su se — forsirane — na neki način bile osamostalile kao fraza. Pobjedu ljevice u punom smislu riječi iznijele su revolucionarne mase. Ta je radnička masa uglavnom bila bez elementarne socijalističke naobrazbe i nije ništa znalo o marksizmu kao teoriji revolucije, ni o humanizmu kao temeljnom sadržaju, ali je bila spontano revolucionarno pokrenuta za svoja ljudska prava. Istina, takav polet nije mogao dugo izdržati pritisak sve organiziranijeg režima građanskog poretka, ali je u raščišćavanjima unutar radničkog pokreta radništvo bilo nedvosmisleno opredijeljeno protiv reformista. To je ulijevalo veliko samopouzdanje mladom vodstvu ljevice koje ipak nije bilo u stanju izdržati borbu s ujedinjenom frontom kontrarevolucije. Bez pripadnosti svjetskom komunističkom pokretu ta se borba ne bi mogla voditi, ali je ta bitna odrednica, uz prihvatanje procjene o neposredno nastupajućoj svjetskoj revoluciji, uvjetovala da su neki veoma važni problemi u vlastitoj sredini bili zapostavljeni. Nedostajala je temeljita marksistička analiza društvene datosti, pa su i tako važni problemi kao što su »nacionalno« i »seljačko pitanje« bili u tom trenutku zanemareni.

U Hrvatskoj, gdje je borba unutar radničkog pokreta bila najslabija, jezgru ljevice, koja se transformira u komuniste, sačinjavalo je nekoliko mladih intelektualaca, većinom povezanih intimnim prijateljstvom još od prije rata u krugu »nacionalističke omladine«. Njihovo sazrijevanje i djelovanje bilo je u osnovi jednako usmjeravano, iako su se izražavali kao snažni individualisti. U okolnostima u kojima su djelovali, zadaci su im bili ne samo u načelu nego i u konkretnom obliku prilično jasno definirani, ali je ipak u pokretu bilo i potrebe i mjesta za individualno stvaralaštvo. Međusobno utjecanje pokreta i njegovih intelektualaca upravo je u tome razdoblju izuzetno plodonosno. To ne opovrgava poznatu i provjerenu ocjenu o niskoj ideološkoj razini pokreta. Ali to znači da se posredstvom stvaralačkih intelektualaca pokušavalo pitati i davati odgovore iz osobeno jugoslavenske, odnosno hrvatske problematike, te tako revoluciju prikazati kao autentično i cjelovito rješenje društvene krize na našem prostoru. Taj veliki zadatak pripao je Augustu Cesarcu i Miroslavu Krleži čije je revolucionarno djelovanje vezano uz osnove koje smo pokušali naznačiti.

II

Rekonstruirati kako su tekla prva idejna upoznavanja i veze Cesarca i Krleže s radničkim pokretom nije moguće, posebice to vrijedi za Krležu.⁶ Cesarec je prve impulse vjerovatno dobio u roditeljskoj kući od oca radnika, člana Socijalističke stranke. Međutim, socijalno porijeklo iz »nižih« slojeva nije u pravilu bitnije utjecalo na idejna i politička određenja tadašnje školske omladine, kasnije inteligencije. Stoga se i rana Cesarčeva orijentacija može smatrati prilično izuzetnom. Njegovi prvi literarni pokušaji nastoje na socijalnoj kritici. Tako je 1910. god., kao sedamnaestogodišnjak, objavio u *Slobodnoj riječi*, glavnom glasilu Socijaldemokratske stranke oveću pripovijest: »Iz svijeta potlačenih«, kojom kao da je naznačio svoj životni angažman.⁷ U politički život ulazi aktivnošću »hrvatske i srpske omladine« oko časopisa »Val«.⁸ Međutim, depresivnim političkim prilikama u Hrvatskoj pred balkanski i svjetski rat omladina suprotstavlja aktivnost za jugoslavensku nacionalnu ideju. Atentat na komesara Čuvaja bio je nadahnut tom idejom. No, Cesarec se razlikuje od većine iz omladinskog pokreta (iz koje je sredine potekla zamisao o atentatu), a koja se razvijala prema ekstremnom jugoslavstvu »Vihora«. U zatvoru Sudbenog stola, u kolovozu 1912. godine, on zapisuje da borba potlačenih naroda na Balkanu mora biti borba za socijalizam, koji je jedini može do kraja izvesti.⁹ Čini se da je nekoliko mladih intelektualaca iz vodstva SD partije znalo za pripremanje atentata, pa i to može svjedočiti o Cesarčevim stanovištima.¹⁰ Pošto je u proljeće 1914. godine uvjetno otpušten iz kaznionice, nije se javno bavio politikom. Kasnije je zapisao da su njegovu otrežnjenju poimanja Srbije kao budućeg jugoslavenskog Pijemonta pridonijela Tucovičeva predavanja u ljeto 1914. godine, a još

⁶ Bogatoj i raznovrsnoj literaturi Cesarca i Krleže valjalo bi posvetiti posebno istraživanje. Ta literatura uključuje klasične izvore inspiracije nacionalističke omladine (ruske narodnjake, socijaliste i anarhiste, te suvremene evropske liberalne mislioce) ali, dakako, bitno nadraža njihov interes. U Cesarčevoj ostavštini čuvaju se fragmentarni podaci o tome šta je Cesarec tražio da mu se šalje za čitanje u vrijeme tamnovanja. O tome je također pisao V. Zaninović, August Cesarec, I, Zagreb 1964. O svojoj djelomičnoj lektiri pisao je i Krleža u *Davnim danima*, n. dj., a rezultati novijih istraživanja o idejnim izvorima za njegovo književno djelo štampani su u ediciji »Ekspresionizam u Hrvatskoj«, posebno izdanje časopisa *Kritika*, 3/1969. Istim se pitanjem bavi A. Franić, O autohtonim izvorima ekspresionizma u hrvatskoj književnosti, *Zadarska revija*, 1/1969. No ograničenja koja su svom istraživanju postavili autori ne omogućuju cjelovito rasvjetljavanje idejnih izvora.

⁷ *Slobodna riječ*, Zagreb, od 14. XI — 25. XI 1910. brojevi 258, 259, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 269. Pripovijest je objavljena kao podlistak pod pseudonimom A. C. P. Vladimir Bornemissa u svojim sjećanjima tvrdi da je Cesarec objavljivao anonimno više kraćih prikaza iz suvremenog života Hrvatske, ali to još nije utvrđeno.

⁸ *Val*, Zagreb, 1911. urednik V. Cerina. Časopis je zabranjen nakon četiri broja, ali zbog bučnog propagiranja jugoslavenskog nacionalizma i kritike građanskog života nije bio dobro primljen ni kod opozicije, pa se u njenim krugovima nije mogao pronaći štampar. *Val* se štampao u socijaldemokratskoj tiskari. Usp. Z. Stipetić, *Nastup mladog Cesarca, Putovi revolucije*, 6, Zagreb 1966.

⁹ Usp. V. Zaninović, n. dj., 173.

¹⁰ Usp. Sjećanja V. Bornemisse, n. dj., i V. Korać, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, I, Zagreb, 1929, str. 233; Đ. Cvijić, K. Horvatin, A. Cesarec, *Bivšem prijatelju Mišku Radoševiću*, *Novi svijet*, Zagreb 14. VIII 1920.

racionalniji odnos prema tom problemu da je stekao za vrijeme rata u Srbiji, gdje je boravio kao austrijski vojnik.¹¹ Krleža je o svojoj evoluciji u istom pravcu također često pisao.

Sticajem okolnosti, u Zagrebu se u toku većeg dijela rata okupila i kontaktirala grupa prijatelja, bivših »nacionalnih revolucionara« atentatora, robijaša i »politički sumljivih osoba«. Grupa će postati intelektualna jezgra ljevice, odnosno evoluirati prema komunizmu. To su Đuro Cvijić i Kamilo Horvatin; s njima je u prepisci i August Cesarec koji povremeno navraća u Zagreb (zima 1917/1918). Njima se pri kraju rata pridružuju i bivši komita Simo Miljuš te sudionik dačkog pokreta iz 1912. god. Franjo Ljuština. No svojim se talentom među njima osobito ističe Miroslav Krleža koji se upravo počinje afirmirati u hrvatskoj javnosti, već tada ocjenjivan kao avangardan, ali autentično hrvatski pjesnik. Uz to je njegova publicistička aktivnost bogata i raznolika, a njegove analize »položaja na bojištu« i mađarske politike svakako su najčitanije teme.¹²

Od proljeća 1917. godine počinju se sve jasnije očitovati politička i socijalna gibanja u Hrvatskoj, gdje obnavljanje stanovitih političkih sloboda premašuje ono što je bilo dopušteno. Usporedo sa sve jačom građanskom, jugoslavenskom propagandom javljaju se i radnički zahtjevi. Zagrebom se ilegalno širi Liebknechtov proglas za mir koji ujedno poziva evropski proletarijat u socijalističku revoluciju. Postojala je mogućnost da radništvo novim metodama i bez starog rukovodstva obnovi svoju organiziranu političko-socijalnu djelatnost.¹³ U tim okolnostima stvara se Privremeni akcioni odbor, u koji zatim stupa i staro rukovodstvo na čelu s Koraćem. Trinaestog srpnja 1917. izašao je prvi broj *Slobode*, glasila Socijaldemokratske stranke.¹⁴ U *Slobodi* i oko *Slobode* djeluje i spomenuta grupa mladih intelektualaca. Ipak nije se radilo o istovetnim shvaćanjima, jer je Korać već tada zastupao stanovišta koja će ga dovesti do ministerijalizma, dok su za grupu te koncepcije bile nadidene još prije rata, u njihovim prvim, ali izravno provjerenim političkim iskustvima.

Odlučujuća diferencijacija između Koraća i grupe nastaje nakon oktobarske revolucije — prodorom vijesti i spoznaja o revoluciji.¹⁵ Tek je postupno sazrijevala svijest da revolucija otvara alternativne mogućnosti i za jugoslavensku politiku. Iz toga najranijeg vremena ostao je zanimljiv do-

¹¹ Usp. A. Cesarec, Povodom jednog glasa iz druge Srbije, *Književna republika*, 6/1925.

¹² Usp. D. Kapetanić, Bibliografija djela Miroslava Krleže, Miroslav Krleža, zbornik radova, Zagreb 1963.

¹³ Usp. L. Kobsa, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije u razdoblju od obnove pokreta do kongresa ujedinjenja s posebnim akcentom na procese u zagrebačkoj organizaciji, *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva rata*, Zagreb 1968; V. Kovačev, Ideološke i političke borbe u radničkom pokretu Hrvatske i Slavonije 1917—1919, I dio, *Istorija radničkog pokreta, Zbornik radova*, sv. 3, Beograd 1966, i II dio, sv. 4, 1967.

¹⁴ *Sloboda* je kao tjednik izlazila od 13. VII 1917. do 14. XII 1917. kad ju je zabranila ratna cenzura. Odmah zatim, 24. XII 1917, umjesto nje pokrenut je tjednik *Pravda*.

¹⁵ Usp. L. Kobsa, n. dj., i V. Kovačev, n. dj.

kument u Krležinoj drami »Cristoval Colon.«¹⁶ Osim značajne činjenice da je to u svjetskoj literaturi jedno od prvih djela posvećenih Lenjinu, za nas je interesatna idejna sadržina, odnosno interpretacija Lenjina, jer nije riječ samo o autorovu shvaćanju, nego i o dokumentu što ukazuje na to koliko je tada u nas uopće bio poznat smisao te povijesne prekretnice. Krleža je dramu napisao, kako sam kaže, ponesen pothvatom jedne izuzetne ličnosti, smatrajući taj pothvat individualnim herojstvom a ne organiziranom povijesnom snagom, pa je uslijed toga osuđen na nemoć i poraz. U tom razdoblju očekivanja »velikih raspleta«, diskutira se, polemizira i proučava događaje. Građanska opoziciona politika, zapravo znatan dio inteligencije, učinila je Zagreb centrom jugoslavenske misli, iako se još uvijek više govori o sferama idejnim i kulturnim nego o realnim političkim koncepcijama. Krleža se 1918. godine snažno nameće javnosti. On piše gotovo danomice o svim aktualnim temama, no iako se u njegovim napisima nalaze kritični tonovi, izneseni stavovi još ne prelaze okvire građanskog mišljenja.¹⁷ Valja pretpostaviti da su se radikalnije teze čule u svojevršnim debatnim klubovima, u sekciji intelektualaca SD partije i u Klubu socijalističke omladine u kojima je Krleža veoma traženi predavač. Međutim, iz dana u dan, usporedo sa sve organiziranijom politikom desnih snaga, sazrijevala su stanovišta ljevičara. Tezi za »konstruktivno uključivanje« u »nacionalnu koncentraciju« sve argumentiranije se konfrontiraju teze »radikalnog suprotstavljanja«. U oštrim idejnim borbama unutar SD stranke u tome trenutku ne nalazimo Krležine tekstove, ali je nesumljivo da je bio uz jezgru ljevice. Od proljeća 1918. godine ljevičari su zauzeli partijski list *Pravdu* u kojoj sve jasnije koncipiraju svoja stanovišta. Međutim, dugo očekivani rasap Austro-Ugarske kao da je došao iznenadno i za ljevicu. U trenutku kad se formira Država SHS ljevica nema hrabrosti da napada desnicu, protagoniste tih događaja. Revolucionarno vrenje u zemlji odvija se protiv desnice SD, ali i mimo ljevice koja nije dovoljno snažna da organizirano utječe ili rukovodi njime. Za ljevicu to je ipak samo kratkotrajno i prisilno prilagođavanje situaciji. Već u studenome 1918. godine ljevica ponovo u *Pravdi* napada politiku desnice, no desnica je u vodstvu stranke dovoljno jaka pa obustavlja *Pravdu*, kako bi spriječila daljnje »bolševiziranje«. Posljednji broj je izašao 14. studenog 1918. a prvi broj desničarske, obnovljene *Slobode* 21. prosinca 1918. god. U tom broju štampao je Krleža svoj »Crno žuti skandal«, kao komentar »ispadu« na čajanki koju je građanska elita priredila u čast srpskih oficira 13. studenog 1918. god. Od pjesme »Plameni vjetar« iz kolovoza iste go-

¹⁶ Drama je objavljena u ediciji »Hrvatska rapsodija«, vjerovatno u kolovozu 1918. god. u Zagrebu. U Napomeni o Kristolalu Kolonu, *Književna republika*, 5—6/1924, Krleža je napisao: »Već su me događaji ranog proleća i leta godine osamnaeste uverili o tome da je ta moja posveta Lenjinu bila hitac u maglu i ja sam je, spoznavši to, logično izbrisao.«

¹⁷ D. Kapetanić u citiranoj bibliografiji navodi za 1918. godinu 112 različitih bibliografskih jedinica, među kojima i dvije zbirke pjesama i knjigu »Hrvatska rapsodija«. Krleža objavljuje u socijaldemokratskim glasilima, ali i u građanskim i opozicionim, sve do kaptolske *Narodne zaštite*. Bilo bi pretjerano svesti na jednu jedinu idejnu inspiraciju svekoliko Krležino tadašnje djelovanje i inzistirati na jedinstvenom i organskom duhovnom razvoju, jer su se protivrječnosti i dezorijentacija vremena i kod njega očitovala, ali je jedna, još nedefinirana socijalistička orijentacija ipak dokumentirana. Usp. *M. Krleža*, Prije trideset godina, Davni dani, n. dj., 389.

dine pa do toga teksta može se vratiti kako revolt dočinje prerastati u revolucionarnost. Krleža je u tom tekstu silovito progovorio o tada najaktualnijem problemu — o sadržaju i metodama kojima građanske snage namieravaju ostvariti ujedinjenje. To je protest protiv građanskog poretka uopće, a posebno protiv politike kojom se kompromitira ostvarenje »vje-kovnog sna južnoslavenskog ujedinjenja«. Evocirajući položaj hrvatskog naroda kroz vjekove, Krleža je izrazio uvjerenje da će sada, u vrijeme kada »sovjeti na globusu niču kao gljive«, i hrvatski narod sam odrediti svoju sudbinu, ne dopuštajući ponajprije da ga stari ugnjetači i dalje zastupaju. Autor je, očito, daleko nadrastao okvire koje zastupa službeno vodstvo SD partije. Činjenica da je prilog objavljen u desničarskoj *Slobodi* može se protumačiti Koraćevom željom da zadrži suradnju »buntovnih intelektualaca« i nadom da do stvarnog rascjepa partije ipak neće doći. Ni Krleža, želeći progovoriti o tim pitanjima i na takav način, nije imao bolje mogućnosti. Uostalom, građanska štampa, izvještavajući o »disonantnim tonovima« Krleže, prešutjela je njegovu temeljnu motivaciju.¹⁸

Isti su razlozi doveli i do Cesarčeve suradnje u *Slobodi*.¹⁹ Odmah nakon demobilizacije (vjеровatno 30. X 1918), Cesarec ulazi u Socijaldemokratsku partiju i priključuje se svojim drugovima na ljevici.²⁰ S te pozicije strastveno sudjeluje u utvrđivanju i analiziranju bitnih društvenih dilema. U tom trenutku Cesarec još nije bio poznat široj javnosti niti se afirmirao kao intelektualac. Njegov objavljeni opus silom okolnosti veoma je skroman jer se sastoji od radova iz srednjoškolskih dana, odnosno do odlaska u kaznionicu 1912. godine. On ipak nije nepoznat u krugu najangažiranijih intelektualaca, pošto je atentat na Čuvaja svojevremeno načinio snažan utisak na javnost. Cesarec bi mogao, kao i njegovi drugovi Cvijić, Horvatin i Hercigonja, u tome trenutku izgraditi od toga politički kapital, pogotovo što ih i Narodno vijeće, a posebice Pribičević kao glavni politički faktor, želi pridobiti i nagraditi kao »nacionalne mučenike« i žrtve za novu državu.²¹ Ali je Cesarec već prvih dana nakon ujedinjenja napisao članak: »Povodom najveće i najtužnije slave«, u kojem je dotada nevidenom jasnoćom precizirao situaciju nove države i naznačio poziciju Hrvatske u njoj. Samo desetak dana što je proteklo između Krležinoga i ovoga Cesarčevog članka bilo je ispunjeno sudbonosnim događajima, pa su i stavovi ljevice dinamizirali i evoluirali iz dana u dan. Krleža je u svojoj analizi nazrijevao i upozoravao na politiku građanskih stranaka koje teže da metodom i sadržajem ujedinjenja zapostave akutne probleme i životne

¹⁸ Usp. *M. Krleža, Davni dani*, n. dj., 489—490, gdje su objavljeni izvještaji iz *Obzora i Riječi Srba, Hrvata i Slovenaca*.

¹⁹ Cesarec je objavio dva članka u *Slobodi*, i to »Povodom najveće i najtužnije slave«, 7. XII 1918, i »O Lazarima i grobnicama«, 14. XII 1918. U tom drugom članku analizirao je položaj Srbije u vrijeme okupacije, evocirajući svoja sjećanja. Cesarec izražava nadu da će goleme žrtve koje su podnijele srpske mase u ratu biti najbolji putokaz da se krene u novo socijalističko društvo u kojem ne može doći do narodnog stradanja.

²⁰ Usp. Cesarčevu autobiografiju, n. dj.

²¹ Cesarec je posredstvom R. Hercigonje doista tada primio neku novčanu pomoć, koju je dao Partiji za njene potrebe. Vjеровatno se tim novcem potpomoglo štampanje listova. To su iskoristili kasnije centrušaši u polemikama s komunistima, a imala je odjeka u tzv. aferi Hercigonja-Pribičević. Usp. Bivšem prijatelju Mišku Radoševiću, n. dj., i Aferi Hercigonja-Pribičević, izjava A. Cesarca, *Obzor*, 24. II 1922, br. 52.

interese najširih slojeva. U svom članku Cesarec je spoznao i lucidnom analizom ukazao na to da su ta strahovanja postala realnost. Po njemu, ujedinjenje sa svim progresivnim težnjama što ih je kao ideja sintetiziralo u sebi i po mogućnostima koje i dalje nosi znači »najveću našu slavu«, ali je istodobno, zbog načina na koji je provedeno i zbog posljedica koje mogu prosteći, ujedno i »naša najtužnija slava« i izdaja ideala. Cesarec vidi osnovnu pogrešku u tome što se zapostavljaju temeljni socijalni problemi pa »socijalno mi nismo oslobođeni, moralno mi nismo ujedinjeni. (...) Jedna krnja, još u vazduhu viseća agrarna reforma, koja bi se imala ispuniti tek kad biskupi dobe privolu Svetog oca pape i jedna zlatna iz tkanica šumadijskih salivena kruna — eto osnove na kojoj većina građanske klase misli provesti socijalno oslobođenje i moralno ujedinjenje: O crnoj, kompromitovanoj manjini ko da gubi reči, nju bi sodomskim sumporom trebalo pokrstiti!« Po njegovu mišljenju, ujedinjenje je provedeno u znaku *historijskog anabronizma*, jer je metoda koja je analogna talijanskom i njemačkom ujedinjenju provedena kod nas pola stoljeća kasnije, kad svjetski aktualna nije više nacionalna nego socijalna revolucija. Cesarec upozorava na republikanske osjećaje hrvatskog naroda i na to da srpska buržoazija te osjećaje tumači kao separatizam, a s druge strane, malobrojni separatistički hrvatski elementi nastoje da raspoloženje protiv monarhije iskoriste protiv ujedinjenja uopće. Iako Cesarec, kao ni drugi političari i intelektualci u nas, tada još ne razlikuju pojam nacije, naroda i plemena, pa često razlike svodi na »duševno podijeljen« ili »duševno jedinstven« narod (na primjer, kad govori o razlici između talijanskoga i jugoslavenkog naroda), on ipak osjeća da postoje velike razlike o kojima bi valjalo voditi računa. Nadalje, Cesarec je oštro protiv monarhije ne samo iz principijelnih razloga, nego i zato što je hrvatski narod u golemoj većini republikanski orijentiran *»pa se upravo o tome radi da se odlučno tim (separatističkim, nap. Z. S.) elementima izbije iz ruku njihovo najzavodljivije oružje, a to je strašilo sa monarhijom«*.

Cesarec se strastveno zalaže da se Jugoslavija afirmira kao nova, ujedinjena država. Evo kako on vidi politički konflikt: »Ispitavši međusobno snošaje republikanske i monarhističke struje u Jugoslaviji, dolazimo do poraznih zaključaka. Inteligentnija i naprednija struja koja traži unitarizam, zapravo je spram Evrope u nazatku, jer taj unitarizam hoće ostvariti monarhijom, konservativnija i sasvim reakcionarna struja koja traži republiku zapravo je sa evropskog gledišta spram svojih protivnika naprednija. Ali se u njoj skrivaju crne i egoističke spletke da republikom ostvare svoje separatističke ciljeve, i to je ono što treba u njoj pobijati separatizam, a ne republikanstvo! Pitanje monarhije ili republike zahvaća sve presudnije forme i preti da izazove najteže konflikte, eventualno da razbije narodno jedinstvo. Ili će se to jedinstvo moći ostvariti jedino prokletom metodom svih krvavih feudalaca i silom. I najgora pogreška jest da se narodno ujedinjenje kuša oktrojirati odozgo, umesto da se prepusti prirodnom razvoju i opredeljenju odozdo. Pokušaj taj izazvao bi reakciju, delovao bi sasvim negativno i u svom poslednjem rezultatu ostvario bi ono za čim je išla Austrija, sprečio bi naime za dugo vreme moralno ujedinjenje našeg naroda. Problem našeg narodnog državnog ujedinjenja ne može se, želimo li da se poslužimo jedino tačnim metodom sporazuma (a tvrdim da su uslovi za to tu!), rešiti nikako drukčije nego da se otkriše rogov

obadveju orijentacija spremnih da se poput bivola pred očima čitavog sveta pobiju na pragu svoje budućnosti. I da Jugoslaviju pretvore ne u zgradu mira, već u kakvu arenu mržnje. Treba poništiti sve klice novoga rasapa.»

O formi nove države Cesarec se izjašnjava u skladu s mišljenjem socijal-demokratske ljevice: »Niti monarhija niti separatizam, nego centralistička republika sa federativnom upravom kao prelaz do konačnog izjednačenja svih političkih opreka. Samo je republika pogodan put za socijalno oslobođenje, samo nam centralizam olakšava to oslobođenje, jer omogućuje moralno ujedinjenje našega naroda.« Zaključujući prema ostalim njegovim tekstovima, pod pojmom federativne uprave Cesarec vjerojatno razumijeva »najširu lokalnu (opštinsku) samoupravu«. Ta zamisao sadrži dosta kontradikcija, kao što je bila kontradiktorna i situacija u kojoj je teza o jedinstvenom narodu nametala određenu formu ujedinjenja, a ta se nije poklapala sa zbiljskim, odavno strukturiranim nacionalnim posebnostima. Tako Cesarec zahtijeva »moralno ujedinjenje«, zapravo svojevrsni unitarizam, i »centralizam« dok se istodobno protivi »ujedinjenju odozgo«; konstatirajući da bi narod mogao prihvatiti separatizam traži »federativnu upravu u centralističkoj republici«. Naslućivanja Cesarca o uzrocima koji bi mogli dovesti do toga da se Jugoslavija pretvori u »arenu mržnje« ne dosiže pravu spoznaju, niti ih on vidi u cjelini. Ipak, on je među prvima o tome na takav način progovorio. Očekivanje svjetske revolucije i zadaci što odatle proizlaze zaustavit će kratkotrajno njegove analize u pravcu što ga je ovdje tek inicirao.

Kada je 20. prosinca 1918. sastavljena prva jugoslavenska vlada, u kojoj je Korać postao ministar za socijalnu skrb (kako je proklamirala vlada, on u njoj zastupa sve socijaldemokratske partije u zemlji), negodovanje i protest izrazile su srpska i bosanska partija. To je dalo jak podstrek borbi ljevice u Hrvatskoj protiv desnice — smatralo se da u tom trenutku minimalan program mora biti oštra opozicija prema režimu. U borbu protiv desnice uključili su se i komunisti koji su se vraćali iz Rusije sa zadatkom da organiziraju i rukovode revolucionarnim akcijama, kako bi se one slile u tokove svjetske revolucije — na što je boljševičko rukovodstvo računalo kao na jedan od bitnih faktora za održanje sovjetske vlasti i tekovina Oktobra.²² Oko dvadesetog prosinca 1918. stigla je u Zagreb prva grupa revolucionara: Vladimir Čopić, Nikola Kovačević i Franjo Drobni. Oni su se odmah povezali s istaknutijim ljevičarima funkcionarima stranke te s grupom ljevičara-intelektualaca, Franjom Ljuštinom, Simom Miljušem, Augustom Cesarcem, Miroslavom Krležom i, vjerovatno, Slavkom Cihlarom. Kako su se ljevičari odmah složili da je »lenjinski kurs na produbljivanju revolucije pravilan«²³ nastojalo se organizirati ostvarivanje toga zadatka. Stvorene su ilegalne ćelije, po uzoru na ruske, koje su imale biti organizacione jezgre u pripremanju revolucije, pa je pokrenut obiman ilegalni rad. Među rukovodećim članovima ilegalne komunističke grupe bili su August Cesarec i Sima Miljuš. Revolucionari povratnici razmatrali su s ljevičarima-intelektualcima također potrebu i mogućnost za pokretanje

²² Usp. B. Hrabak, Jugosloveni učesnici oktobarske revolucije i stvaranje KPJ, n. dj. Također i sjećanja N. Grulovića i N. Kovačevića, n. dj.

²³ Isto.

časopisa koji bi posredstvom idejne i kulturno-umjetničke problematike propagirao revoluciju. Asocirali su na časopis »Plamja« koji je izdavao Lunačarski u Petrogradu.²⁴ Taj časopis je, osim toga, trebalo najhitnije da se uključi u akciju za obranu Rusije, ne samo tako što bi objašnjavao novonastalo stanje i ideje vodilje, nego i tako što bi oštro napadao sve intervencionističke tendencije Antante i u Kraljevini SHS. Time je idejno-politički razvoj Krleže i Cesarca, koji se dotad kretao u okvirima socijaldemokratske ljevice, sada dobio, kao i ljevica u cjelini, neposredniji boljševički impuls. Riječ je upravo o impulsu, jer će do temeljitijeg upoznavanja doći tek kasnije, u potpuno različitim okolnostima revolucionarne oseke, kad će pokret biti suočen s potrebom da sumira i analizira iskustva i stvara novu taktiku, što će dovesti i do različitog političkog ponašanja Cesarca i Krleže. U vrijeme kad je nastao časopis — kao plod najprogresivnijih tendencija u pokretu i izuzetne stvaralačke snage Miroslava Krleže i Augusta Cesarca — u njemu su se autentično izražavali domet i težnje tih tendencija. »Plamen«, »polumjesečnik za sve kulturne probleme«, počeo je izlaziti 1. I 1919. godine pod uredništvom Miroslava Krleže i Augusta Cesarca, a njih dvojica bili su i najplodniji suradnici.²⁵ Iako se u časopisu povremeno nalaze i neki književni radovi drugih autora, uglavnom mladih pjesnika ili liberalnih građanskih intelektualaca,²⁶ suradnici nisu pripadali tom idejnom krugu, osim — djelomično — dr Mijo Radošević i Iljko Gorenčević. Zbog toga je »Plamen« potpuno djelo stvaralačkih ličnosti Krleže i Cesarca, ali im je njihovo idejno-političko ishodište u radikaliziranoj socijaldemokratskoj ljevici davalo čvršće smjernice, pa i okvire, nego što je registrirano u radovima koji se bave tim časopisom. Kako su ličnosti Krleže i Cesarca — pa tako i »Plamen« — zaokupljale dosad pretežno književne historičare i kritičare a izmicale interesu političke, što znači i partijske historiografije, ovo je ishodište bilo samo sumarno spominjano, a neki politički stavovi tumačeni su čak kao osobna zamisao. Kako je čitavo stvaralaštvo Krleže i Cesarca prožeto dubokim humanizmom (u tom trenutku riječ je pretežno o Krleži, jer je umjetničko stvaralaštvo Cesarca tek započinjalo), upravo je posredstvom umjetnosti, kao najkomunikativnijeg oblika predaje, a izuzetnom stvaralačkom snagom umjetnika-revolucionara, socijalistička ideja u nas započinjala potvrđivati ne samo svoju vitalnost i povezanost s najprogresivnijim tokovima u svijetu, nego se istodobno ukazala i kao najautentičniji tumač nacionalne problematike. Krleža i Cesarec bili su obuzeti hrvatskom problematikom mnogo više nego bilo tko drugi iz ostalih tadašnjih idejnih kretanja u sferama kulture. Upravo zahtjev za uključivanje u najprogresivnije svjet-

²⁴ Isto.

²⁵ Časopis je izlazio svakog 1. i 15. u mjesecu, obično na četrdesetak stranica formata 4°. Do zabrane je štampano 15 brojeva u nakladi poduzeća »Jug«. O toj izdavačkoj kući, koja je bila blisko povezana s grupom komunista-intelektualaca, piše i V. Ciblar, n. dj. ali nisu izneseni svi relevantni podaci oko izdavanja *Plamena*, primjerice pomoć koju je ljevica davala časopisu. Premda je tu pomoć — kao i ostalu ilegalnu aktivnost — teško potpuno rekonstruirati, ona je ipak bila nedvojbena. Usp. Sjećanja N. Pupavca, V. Bornemisse, M. Volnera, n. dj., te optužne materijale procesa A. Diamantsteina, Arhiv Hrvatske (dalje AH), PRZV 6-14-1370/1920.

²⁶ Sporadični suradnici su pretežno apolitični mladi pjesnici, koji pripadaju naprednijim građanskim idejnim strujama. Suradnju tih liberalnih i antimilitarističkih intelektualaca uočila je i građanska štampa, te je kritizirala Krležu zbog nedosljednosti. Usp.: Z. Kveder, Miroslav Krleža, njegovi trabanti i njihov Plamen, *Jugoslavenska žena*, 5/1919.

ske idejne tokove — tako što će se prije svega kritički ispitati vlastita nacionalna cjelokupna datost — čini pojavu »Plamena« jedinstvenom u tadašnjem jugoslavenskom kulturnom kretanju.

Iako su poneke elemente njihova stava u tom trenutku u nas zastupale različite idejne i umjetničke struje (primjerice, negaciju starih vrijednosti, težnju za uključivanjem u svjetska kretanja, ili težnju za »nacionalnim izrazom«), to je bio samo odraz promišljanja pojedinačnih problema, čime su se samo djelomično mogle spoznati dileme vremena ali ne i graditi osnova za cjelovitu orijentaciju koja bi bila idejni i kreativni putokaz. Taj putokaz započeo je stvarati »Plamen«. Prema tome, značenje »Plamena« nije isključivo u doprinosu umjetnosti, premda je i ta komponenta veoma važna ne samo zato što je značila obogaćivanje nacionalnih kulturnih vrijednosti nego i zato što je snažna afirmacija Krleže, a potom i Cesareca, ujedno značila i afirmaciju ideje i pokreta u zemlji u kojoj je socijalistička ideja dotad bila prikazivana pretežno kao antikulturna. Veliko značenje »Plamena« sastoji se također u bitki za novu kulturu, odnosno za novo društvo što će dati novu kulturu. Takva bitka, što se vodila na stranicama »Plamena« kao dio političke borbe revolucionarne ljevice, bila je tada izuzetna na jugoslavenskom, pa i balkanskom prostoru. Osim toga, u vrijeme najjače svjetske revolucionarne plime, dok se istodobno vodila bitka za ujedinjenje jugoslavenskoga radničkog pokreta, »Plamen« je u Hrvatskoj bio jedino značajnije glasilo angažirano za te ciljeve, stoga mu je funkcija i izričito politička.²⁷

U tom silovitom obračunu sa svim idejnim i političkim smjernicama što su ih nudile jugoslavenske građanske snage, ni Cesarec ni Krleža ne dopuštaju naciji postojanje lažne svijesti o sebi samoj, i to je ono što će izazvati opći revolt protiv njih. Premda Krleža i Cesarec kao umjetnici ponajprije teže da se što potpunije izraze u sferi umjetnosti, temeljna pokretačka snaga koja im ne dopušta da se zadovoljavaju samo revolucioniranjem te sfere (poput mnogih drugih značajnih imena) nego ih sili da se opredjeljuju za potpunu revolucionarnu aktivnost, jest njihovo čvrsto uvjerenje da nema nove umjetnosti bez nove kulture, bez novog morala, bez nove politike i novog poimanja života, a to znači da se treba boriti za potpuno novi život. Ishodište njihove cjelokupne revolucionarne opredijeljenosti sastoji se u spoznaji da je sama intelektualna borba jalova ukoliko nije uključena u borbu za promjenu toga stanja. Težeći afirmaciji novih, humanijih vrijednosti, oni su uključeni u sve napore za revolucionarno mijenjanje tadašnjeg društva, upravo zato da bi izborili mogućnost za stvaranje novih vrijednosti. Ti stavovi ne proizlaze samo iz analize njihova djelovanja, nego ih je Cesarec u brojnim napisima i izričito objavljivao, ali u ponešto patetičnoj formi.

Tako motivirani, Krleža i Cesarec svoju su stvaralačku snagu stavili u službu konkretnog revolucionarnog pokreta, pa su i zadaci bili konkretni,

²⁷ Prvi broj *Istine*, organa SRPJ(k) u Hrvatskoj, izašao je 19. VI 1919. god. U broju 2 piše da *Plamen* »u kulturnom pogledu nadopunjuje ono što u političkom zastupa *Istina*«. Usp. Z. Stipetić, *Pogledi hrvatskih književnika komunisti na osnovna društvena pitanja u razdoblju 1918—1927. godine*, *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata*, Zagreb 1969, 209—241, *Ista*, *Inteligencija u Hrvatskoj i komunistički pokret za vrijeme legalnog djelovanja KPJ, Naše teme*, Zagreb, 12/1970, 2282—2301.

bolje rečeno ti su zadaci bili određeni samim tim što su se oni opredijelili za negiranje i rušenje čitavoga građanskog sistema i njegovih vrijednosti, a za izgradnju novih. Projekcija novoga društva i novih vrijednosti bila je sadržana u ideji socijalizma, dakle djelomice vizionarska, a djelomice se nalazila i u rezultatima ostvarenim u Rusiji nakon pobjede oktobarske revolucije i u svim onim programima što su ih tada proklamirali revolucionarni pokreti. Međutim, uz ove opće, u neku ruku »importne« kvalitete na kojima se gradila zamisao socijalizma, nove nacionalne vrijednosti stvarale su se upravo u kritici starih, odnosno tadašnjih. Tako je stanovište negacije preobražavano u napor da se izgrade novi pozitivumi, također znatnim dijelom na osnovi nacionalne baštine, i to njenim prevrednovanjem u korist onih kvaliteta što su najautentičnije izražavale situaciju i težnje naroda. Pri tome pojam »narod« nije Cesarcu i Krleži politička apstrakcija, kao velikoj većini građanske inteligencije toga vremena. Njihovo poimanje naroda je klasno, u njemu vladaju antagonistički interesi izrabljivane većine i izrabljivačke manjine. Stoga oni sebi ne dopuštaju ni najmanju slobodu ili nepreciznost, bez obzira na to u kojem se stvaralačkom obliku izražavaju. Takvo stanovište također ne dopušta da se u nacionalnu svijest, kao njeni bitni konstituensi, ugrade nacionalni mitovi s asimiliranim vrijednostima što ne odgovoraju većini naroda, zbog čega su pseudonacionalni, a veoma često i objektivno lažni. Naime, u okolnostima nacionalne neslobode, a u okviru državno-feudalne stvarnosti Austro-Ugarske, historizam je bio osnova sadržaja hrvatskih nacionalnih mitova, pa su adekvatno tome duhu i strukturirani. U vrijeme bujanja jugoslavenske ideje, neposredno uoči i za vrijeme stvaranja nove države, te se mitove u njihovoj integracionoj funkciji nastojalo zamijeniti pretežno srpskim, tzv. »kosovskim«, kao simbolom jugoslawenstva. Njihov sadržaj nije bio ništa manje anahroničan, iako im je znatan dio hrvatske inteligencije, osobito umjetnika, nastojao uliti »duh nove sinteze«. Tako je upravo tim zastarjelim sadržajima građanska inteligencija nastojala graditi državotvornu ideologiju ili potkrijepiti suprotne zahtjeve. Zato što nacionalni mitovi grade i jačaju svijet o naciji, oni stvaraju samoobmanu, ukoliko nisu uistinu nacionalni, bez obzira u kakvoj su argumentaciji upotrijebljeni. Kako su ti mitovi uvijek u neposrednom odnosu s političkom realnošću — a trenutak stvaranja nove države upravo zahtijeva ideološku afirmaciju nacionalnih vrijednosti — posve je prirodno što je Cesarca i Krležu strastveno zaokupilo njihovo bujanje, sadržaj i značenje u tim okolnostima. Preuzevši na sebe težak zadatak da revolucioniraju nacionalnu svijest, oni započinju time što ne dopuštaju naciji samoobmanu. Tako je došlo do paradoksalne situacije da su Krleža i Cesarec, ako uronjeni više od ma kojega drugog predstavnika hrvatske inteligencije u autentično hrvatsku problematiku — bili proglašavani anacionalnima i nihilistima. Ta općenito izražavana ocjena sadržavala je u svom prvom elementu, »anacionalnost«, dva suštinski oprečna stava. Jedan polazi odatle da poistovećuje nacionalnu problematiku s »nacionalnim pitanjem«, a toga zbog prije navedenih razloga ni Cesarec ni Krleža u tom trenutku nisu bili u njegovom političkom obliku još svjesni, iako mu nalaze tragove. Prema drugom stavu, oni su »anacionalni« zato što razaraju duh »jugoslavenske sinteze«, i to one koju grade

državotvorni faktori.²⁸ Drugi element ocjene, »nihilizam«, nije bio sporan ni za koju građansku koncepciju.

Smatrajući da je uspjeh revolucije moguć jedino ako se ona ostvari u totalitetu, i Krleža i Cesarec zainteresirani su strastveno za sve vidove društvene stvarnosti, za kulturne, političke i socijalne probleme. Podjednako vehementno oni ispunjavaju svoje komunističke internacionalne obaveze u obrani i propagiranju sovjetskih revolucija, čvrsto uvjereni da je takav put jedini spasonosan i za Jugoslaviju. U okviru ovih temeljnih jedinstvenih gledišta izražavaju se i stvaralačke individualnosti Cesareca i Krleže. U »Plamenu« i drugim djelovanjem u legalnom periodu partije, Cesarec se afirmirao kao izrazit talent za *političku i ideološku analizu*. Najviše priloga te vrste u časopisu njegovu su radovi, najviše svoje stvaralačke energije troši na njih. On je gotovo potpuno predan partijskom radu. Krleža, čije se buntovne pjesme recitiraju na političkim zborovima, slavan je i široko poznat. *Njegov silovit obračun s konzervativnim elementima*, u publicistici se vodi pretežno u domeni kulture.

»Plamen« je odmah, od prvog broja, započeo nepoštednu bitku na toj liniji, bitku koja je imala karakter revolucionarne društvene akcije. Već je u prvom broju objavljena Krležina »Hrvatska književna laž« i Cesarecova »Mistifikacija jedne etike«, da bi se zatim, iz broja u broj, taj obračun sve sustavnije proširivao, obuhvaćajući gotovo sve važnije povijesne dileme vremena. Tako široko zainteresirani, a u kratkom razdoblju izlaženja časopisa, autori su mnoge probleme dospjeli samo naznačiti, no i u takvu nedostatnom obliku društvena je problematika Hrvatske u prilogima »Plamena« najcjelovitije izražena. Većina članaka nije posvećena samo jednoj temi, nego su u njima sintetizirana gledišta o nizu pitanja.

U »Plamenu« su detaljnije izložena stanovišta autora o ovim bitnim problemima vremena: stav prema *revoluciji* (sovjetskoj u Rusiji, revolucijama koje tada izbijaju i koje su se i po njihovom uvjerenju trebale sliti u svjetsku revoluciju, u čije bi se tokove trebala uklopiti i jugoslavenska revolucija); stav prema *ujedinjenju* (u kojem je sadržana veoma kompleksna društvena problematika nove države), stav prema *inteligenciji* (i njezinoj aktivnosti u domeni politike, kulture, ideologije i umjetnosti); stav prema *Wilsonovim ili antantnim koncepcijama* koje je najveći dio građanske inteligencije interpretirao kao najprogresivnije na svjetskom planu i stavovi o nizu drugih međusobno isprepletenih problema. *Antimilitarizam*, doživljaj ratne katalizme, također je opći motiv što se provlači kroz sve priloge »Plamena«. Vjeruje se da će pobjeda revolucije jedanput zauvijek riješiti i to.

Stanovište revolucije, onako kako ga Krleža i Cesarec izražavaju u »Plamenu«, osnovna je inspiracija časopisa. Prema tome, tema revolucije ne iscrpljuje se samo u izričitim izjavama, ona je sadržana u svakom stavu i Krleže i Cesareca. Revolucija im je kriterij vrednovanja. Iako su oba autora revoluciju shvaćala u njezinu najhumanijem obliku i najširem totalitetu, negiranje svega što u sebi nije sadržavalo te elemente činilo ih je

²⁸ Koliko nam je poznato, prvu ocjenu koja proglašava *Plamen* »najhrvatskijim« časopisom tog vremena dao je O. Keršovani. Ta je ocjena dijelom mogla biti potaknuta snažnim osjećajem za nacionalno, odnosno hrvatsko što su tridesetih godina komunisti jasno izražavali. Keršovani ju je napisao, vjerovatno, 1939. u robiji. Usp. O. Keršovani, *Povijest Hrvata*, Rijeka 1971, 144.

donekle isključivim. Tu je isključivost u ono doba pokazivao i čitav pokret, a njena je pojava bila uvjetovana istim uzrocima. Međutim, Cesarec i Krleža analizirali su i argumentirali takvo stanovište bez općih fraza što su često upotrebljavane u partijskoj publicistici, štoviše i u dokumentima, pa je takva njihova argumentacija, okrenuta prema konkretnim pojavama, ubjedljivije djelovala.

Na temu revolucije napisane su najemotivnije i najzanosnije rečenice, često s patosom navjestitelja novog doba. Taj »mesijanski« osjećaj polazio je od čvrstog uvjerenja da će revolucija neminovno izbiti i u Jugoslaviji, i to veoma brzo, a izražavao se najjače za vrijeme mađarske komune. Istodobno bilo je nekoliko konkretnih i hitnih zadataka koje je s tim u vezi valjalo ispuniti. Kao prvo, valjalo je braniti i propagirati smisao revolucije, što je bio veoma težak zadatak. Naime, slavenofilstvo kao tradicionalni osjećaj slavenske pripadnosti nakon boljševičke revolucije opteretilo se — kako kaže Cesarec — »martirologijom Romanova«. Takvim raspoloženjem, potpomognutim kod dijela stanovništva osjećajem pravoslavne uzajamnosti, koristio se dvor u oštroj antiboljševičkoj propagandi. Glasine o teroru i antikulturalnoj orijentaciji boljševika bile su jedine što su preko državnih institucija stizale u javnost, a potkrepljivane su »autentičnim svjedočanstvima« brojnih ruskih emigranata kojima je vlada pružala svesrdnu pomoć. Takvo je stanje vladalo neposredno nakon završetka rata, kad komunistički orijentirane snage u Partiji još nisu mogle dovoljno organizirati propagandu i ideološke djelatnosti kojima bi se obraćale široj javnosti a ponajmanje objavljivati teoretsku literaturu. Zato je adekvatno tumačenje revolucije bilo prijevaka potreba revolucionarnoga radničkog pokreta u Jugoslaviji ali i internacionalna obaveza prema drugim pokretima. Takva je djelatnost iz dana u dan bivala sve važnija, jer je režim spremao da se pridruži intervencionističkim akcijama u Rusiji i Mađarskoj. U »Plamenu« se ustrajno tumači da je sudbina Jugoslavije uklopljena u tokove svjetske revolucije i da progres — štoviše budućnost zemlje — zavisi od nje: »Socijalna revolucija u Jugoslaviji jedina bi mogla provesti katarzu našega naroda i sveg nemorala našeg političkog oslobođenja«,²⁹ pregnantno kaže Cesarec već u drugom broju »Plamena«, dakle u vrijeme kad tek počinju pripreme za ujedinjenje radničkih revolucionarnih snaga u Kraljevini SHS. Pod pojmom »socijalna revolucija« razumijeva se proleterska revolucija vođena marksističkom mišlju. Kako je poznavanje lenjinističkih principa bilo u tome trenutku vrlo površno, a informacije o konkretnim težnjama i dostignućima u Rusiji oskudne i fragmentarne, prirodno je što je oktobarska revolucija tada shvaćena kao opći poticaj, čiji je duh uglavnom poznat, ali ne i oblici ostvarivanja. Osim toga, taj termin ima još jednu važnu značajku, a to je inzistiranje na suštinskoj razlici između građanskoga i proleterskog sadržaja revolucije, što je bilo upravo tada veoma važno, jer su jugoslavenski orijentirani građanski ideolozi propovijedali kako je ujedinjenje završni akt »nacionalne revolucije«. Evo Cesarečeva objašnjenja o socijalnoj, odnosno boljševičkoj revoluciji kao izvoru i poticaju za svjetsku i jugoslavensku revoluciju: »Šta je to Crvena sablast Evrope — boljševizam? U relaciji spram Rusije: *historički nužno prevladavanje tolstoizma i tolstojevske pasivne humanitarnosti, prevla-*

²⁹ A. Cesarec, Dve orijentacije, *Plamen*, 2/1919.

davanje dostojevštine i Dostojevskijevog aktivnog reakcionarstva u svrhu pobjede najčišćeg smisla Tolstojeve, Dostojevskijeve, Bakunjinove i Kropotkinove etike. (...) U relaciji spram Evrope: Inicijativa za afirmaciju novoga društvenog uređenja, inicijativa za katarzu čovečanske tragedije i prema tome vraćanje kulturnog duga, koji je Rusija od Evrope primila za Petra Velikog i za čitavog vremena njezine borbe protiv carizma. U svom teoretskom programu komunistički marksizam, u svom metodu najsmelijij bakunjinizam. Ili ako hoćete: vraćanje u život revolucionarne orijentacije Komunističkog manifesta, herojski evolutivni korak kroz gliboviti i opasan močvar Evrope, veličanstven prelaz preko ponora razjapljenih satanizmom rata, džinovski i smion presek svih plahovitih cikcakova, zaobilica i serpentina, stvaralačko nestrpljenje da se još uvek čeka pred metom kao na kolodvorskoj čekaonici na voz, olimpijski zalet na visine cilja, vidovit i orlujski pregled širina vremena i prostora i orhanski odjek Nietzscheovog usklika: *Es ist die höchste Zeit!* Da, skrajnje je vreme da se ciklonom zanosa poruši evropska moderna Bastila! Prebacuje se boljševicima nihilizam, međutim, on je sve drugo nego to, on je aktivistička negacija staroga društva, ruskog i evropskog i sav kontrast njegovog bivšeg pacifističkog defetizma i klasnog rata, danas bi se mogao sabiti u reč: Nije još vreme mira i mirovnih Sibila, ponajpre život novoga stila, pa onda idila! Bilo bi nekritično držati boljševizam idealnim oblikom socijalnog progressa. Revolucija koju je on započeo i inspirisao logični je nastavak renesanse, reformacije, engleske i francuske revolucije, pariske komune, i najveća će njegova zasluga biti ako bude početak jedne integralno shvaćene životne i duševne dinamike. Francuska revolucija, oborena i izigrana Napoleonom i svetom aliansom rodila je u umetnosti historički romantizam, ruska revolucija, ne bude li oborena ententom i prema tome proširi li se sukcesivno u svetsku revoluciju, rodiće možda umetnost integralne forme i sadržaja, umetnost potpuno oslobođenu od materijalnih ljusaka, umetnost duševne jezgre. Ona to još ne nosi u sebi, ali to će doći po njoj. Ta revolucija znači pubertet nove historije, zrelo stvaranje tek sledi. I boljševizam biće prevladan, ali ono će što će zavazda slavno ostati u njem, to je herojski gest ovih minera, koji su u podrumu evropske Bastile, bacili minu i zajedno s Bastilom i minom poleteli u vazduh. To je boljševizam: požrtvovanje i propast za novi poredak i uspon, a ne krađa, pljačkanje, špijunstvo i podmitljivost.³⁰

Citirani odlomak karakterističan je za oba stvaraoca u te prve dane 1919. godine. On pokazuje na kakvom se idejnom i političkom fundusu počela u Hrvatskoj graditi prva intelektualna fronta revolucionarne ljevice.

Kako se vidi, inspiracije su neizbežno bile idejno heterogene, ali su sve potjecale iz izvora koji su se zalagali za punu afirmaciju i slobodu ličnosti, za društvenu preobrazbu koja bi obuhvatala ne samo promjene ekonomsko-političke nego i promjene u etičkoj, moralnoj i umjetničkoj sferi, tj. promjene koje će stvoriti »novu civilizaciju«. U takvom uvjerenju o etičkoj nuždi slobode ličnosti nalaze se djelomični razlozi primjesa i nekih anarhističko-komunističkih shvaćanja. Pun smisao takvog shvaćanja izrazio je Cesarec ovim riječima: »Egzistencija Jugoslavije promašila bi svoju svrhu ako se u njoj gleda tek država i nacionalitet a ne društvo i

³⁰ Isto.

individua.«³¹ A puno oslobođenje i afirmaciju individue kao osnovu »nove civilizacije«, što mu je sinonim za socijalističko društvo, Cesarec vidi jedino nakon pobjede socijalne revolucije. Prema tome, anarhist Cesarec nije u suštini protivrječan Cesarcu komunistu — revolucionaru jer u uvjetima u kojima se razvijao ti se elementi međusobno upotpunjuju, a njihova je bit istinski humanizam.

U okolnostima u kojima su se razvijali stvaraoci »Plamena« i u kojima je časopis djelovao, razumljivo je što su boljševičku revoluciju više branili emocijama nego analizama i argumentiranjem. Naime, ne samo što su nedostajala obavještenja za takav posao, nego je revoluciju trebalo braniti upravo u etičkim i kulturno-historijskim kategorijama već i stoga što su te kvalitete bile najviše osporavane revoluciji, osobito među inteligencijom. Doživljavajući tako revoluciju kao izvoriste potpunog humanizma, ipak im nisu, osobito Cesarcu, promicale akutne dileme trenutka, i on ih obrazlaže sa stanovišta revolucionarne ljevice s kojima se identificira. Cesarec trajno ističe (u članku »Dve orijentacije«, a ponavlja i u većini ostalih radova) da je osnovno pitanje vremena socijalno pitanje, a ono se može riješiti samo »socijalnom revolucijom«. Polazeći od velikih humanističkih ciljeva proleterskih revolucija, Cesarec vjeruje — i nastoji što širi krug uvjeriti u to — da će one najbolje riješiti i sve ostale probleme Jugoslavije i svijeta. Drugim riječima, revolucija svojom pobjedom rješava sve probleme, od etičkih, kulturnih i ekonomskih do međudržavnih. Načelo internacionalizma koje revolucija uspostavlja jedino bi moglo riješiti sukob između Jugoslavije i Italije koja upravo tada nasrće na naše krajeve. Zato je Cesarec velike nade polagao u mogućnost da u Italiji revolucionarno gibanje preraste u revoluciju. Po Cesarcu, nova konsolidacija svijeta — i Jugoslavije — moguća je jedino ako se obrane i dalje razvijaju principi oktobarske revolucije, a ne vilsonovske i versajske koncepcije, u kojima su i nadalje sadržani svi svjetski antagonizmi. »Plamen« je tako napadao tada općenito — makar deklarativno — prihvaćenu političku i idejnu orijentaciju ne samo režima, nego i svih građanskih političkih stranaka, što osim partijskih listova, nitko drugi u to doba nije činio.

Problem primjene revolucionarne diktature proleterijata bio je jedno od važnih, zapravo neizbježnih političkih pitanja. U obranu metode revolucionarne diktature Cesarec kaže: »Ko se to buni protiv proleterske diktature? Oni demokrati koji su znali parlamentarnim koncesijama uspostaviti kapitalističku diktaturu nad proleterijatom. Revoluciju uvek vode i čuvaju manjine, i diktatura koja nosi u sebi ovaplotnost buduće jedne bolje demokratije, neusporedivo je, kraj svih žrtava građanskog rata, viša od današnje zapadne demokratije, koja nosi u sebi trulež sterilne diktature i milijuna žrtava državnih ratova na svojoj duši.«³² Brojni članci i poetski nadahnuti prilozii bili su objavljeni kao apel u duhu internacionalizma i pacifizma, a protiv intervencionističke politike Antante prema Sovjetskoj Rusiji i ostalim revolucionarnim gibanjima. U času kad je već bilo jasno da je slom mađarske komune neizbježan (a uslijedio je nakon nekoliko dana), Krleža ipak izražava uvjerenje kako se usprkos trenutačnoj pobjedi reakcije više ne može ići natrag:

³¹ A. Cesarec, Mistifikacija jedne etike, *Plamen*, 1/1919

³² A. Cesarec, Dvije orijentacije, n. dj.

»Pa makar svi veliki T. G. Masaryki, predsjednici republika, profesori i hipokrite, Wilsoni i jezuite ove kugle vikali što hoće i kako hoće u Brest-Litvanskom se Zemlja za 360 stupnja okrenula i danas već nije ono što je bilo jučer.«³³

Međutim, najubjedljivije argumentacije u prilog revoluciji proistječu iz analize jugoslavenske, zapravo hrvatske problematike. Premda su i napisi s tog tematskog područja također pisani u povišenoj temperaturi, ipak je iskorištena mogućnost da se analizom konkretne problematike ukaže na revoluciju kao jedino istinsko rješenje. Ukazujući na složenu društvenu situaciju koju buržoazija ne može riješiti, naglašavali su kako je jedino u okviru socijalne revolucije moguće provesti »integralno jugoslavensko rešenje, koje u svom primarnom obliku može biti samo socijalističko.«³⁴ Krležin i Cesarčev stav prema ujedinjenju — bitnom političkom pitanju — identičan je sa stanovištem Partije formuliranim u dokumentima I i II kongresa.³⁵ To znači da se ujedinjenje prihvaća kao pozitivan i neophodan povijesni čin, ali kako ga je ostvarila buržoazija opterećen je političkim nemoralom i historijskom determiniranosti takve metode ujedinjavanja, koja se u vrijeme proleterskih revolucija nužno iskazuje kao historijski anahronizam. Premda još nije sagledana mogućnost nacionalnog ugnjetavanja u novoj državi, ipak citirani Cesarčev napis iz prosinca 1918. godine ukazuje na to da je njegovo poimanje te problematike mnogo istančanije i složenije nego što je tada bilo općenito među komunistima. Negirajući ukupnu građansku idejnu strukturu, i Cesarec i Krleža najviše su zaokupljeni analizom društveno angažirane inteligencije koja formulira dileme vremena u političkoj, idejnoj ili kulturnoj sferi, ali i one koja svojim pasivnim držanjem omogućuje održanje nesuvremenih ideologija i jalovost kulturnih institucija. Karijerizam je osnovni motiv, a površne i lažne tradicije bitni sadržaj djelovanja građanske inteligencije. U njejoj interpretaciji falsificirana je i prošlost i sadašnjost, pa su sagledavanja zbiljske nacionalne situacije i projektiranja rješenja nemoguća sve dok ih ona formulira. Smatrajući da je smisao intelektualaca, a posebno književnika, ponajprije etički i duboko nacionalni — a to se po njihovom uvjerenju može ispuniti potpuno samo na strani revolucionarnoga klasnog pokreta — oni izražavaju stav »potpune negacije« građanske inteligencije definiravši je kao pseudonacionalnu i pseudointeligenciju.

Tako je i silovitost obračuna Krleže s vrijednostima hrvatske književnosti bila potaknuta uvjerenjem da ta književnost nije ispunila onu funkciju kakvu je morala u nacionalnom životu. Ona je zatajila kao formulator nacionalne problematike, jer u njoj nitko nije znao izraziti do tada temeljnu istinu o hrvatstvu, da »osećati kako nestaješ pod nogom crnožutog cara, to znači biti Hrvatom.«³⁶ Umjesto da govori o hrvatskim problemima, ona postaje samo »dekorativna laž«. Zapravo, ta veoma oštra ocjena ponajviše je motivirana stanjem u hrvatskoj književnosti neposredno uoči i nakon velikih svjetskih događaja koji su sudbonosno

³³ M. Krleža, *Eppur si muove*, *Plamen*, 15/1919.

³⁴ A. Cesarec, *Dve orijentacije*, n. dj.

³⁵ Zanimljivo je da Krleža i Cesarec, kao i većina mladih književnika i publicista tada u Hrvatskoj, pišu *chaovski* dok su partijska glasila zadržala *ijekavski*.

³⁶ M. Krleža, *Hrvatska književna laž*, *Plamen*, 1/1919.

zahvatili i Hrvatsku, a u kojoj suvremene idejne i političke koncepcije, kojima bi se adekvatno zastupali narodni interesi, nisu bile razvijene. Zbog toga Krleža tvrdi da je inteligencija bitno zatajila, a napose književnici. I u suvremenom trenutku, nakon ratne kataklizme, kad su otvorene mogućnosti za aktivno uključivanje u progresivne tokove, Krleža ne vidi u Hrvatskoj takvu tendenciju, nego duhovno emigriranje u fikcije prošlosti i larpurlartizma, dakle ravnodušnost prema bitnoj društvenoj funkciji književnosti u malom narodu i prijelomnim povijesnim trenucima. Protiv takve baštine hrvatske »moderne« bune se i suvremeni jugoslavenski ideolozi, ali iz drugih pobuda, pa i oni mjesto jedne laži nude druge, još manje suvremene i prihvatljive.

Na idejnoj osnovi kosovsko-vidovdanske mitologije ili suprotstavljajući joj površnu tradiciju o hiljadugodišnjoj hrvatskoj kulturi i kralju Tomislavu, ne može se doći do suvremeno koncipirane integracione ideje. Negirajući uvriježene vrijednosti i lažne tradicije i Cesarec i Krleža nastoje iz nacionalne baštine otkriti, učvrstiti i aktualizirati nove vrijednosti: »I ako postoji linija jugoslovenske kulturne tradicije i kontinuiteta, ona se probija od Bogumila na Križanića i od Križanića na Kranjčevića.«²⁷ Prema tome, odmah na početku svoga djelovanja i Krleža i Cesarec dotiču još jedno veoma važno pitanje za svaki revolucionarni pokret, a to je pitanje uspostavljanja relacije, odnosno kontinuiteta s tradicijom.

Iako su njihove ocjene veoma oštre — ponekad i isključive jer ne vode dovoljno računa o cjelokupnom povijesnom kontekstu — oni teže, i u osnovi uspijevaju da, uspostavivši prema nacionalnoj baštini racionalan odnos, a u okviru marksističkog pogleda na svijet, u suvremene, tj. revolucionarne vrijednosti uključe i tradiciju. Time su također pridonijeli snaženju nacionalnog sadržaja u revolucionarnim stremljenjima.

Da je stav negacije prema građanskoj inteligenciji bio snažno motiviran i promišljen, a ne pomodno piromanski, kako se tada željelo unutar te inteligencije prikazati »Plamen«, vidi se i iz govora M. Krleže godinu dana kasnije: »Sve što se kod nas o toj revoluciji piše jeste atentat na mozak. Naša inteligencija potječe većinom iz proleterskih redova i ona je u biti proleterska. Umorna od gladovanja i poniženja za vrijeme studija, ona redovno klone prije, nego što je uspijela da se uspravi. Naša ideologija je stotinu godina zaostala za Evropom. 1848. kad je Komunistički manifest bio politička činjenica kod nas je vladao general Jelačić. Komunistička partija stoji osamljena na svome putu a inteligencija će poći za njom ili će propasti. Problem partije spram te tužne inteligencije nije da prosvjetljuje mozgove pune tame i paučine nego da privuče k sebi sirove omladinske energije, koje još neotrovane pojme, što znače parole socijalističkog Balkana, gdje je zemlja podijeljena, a narod nije rob Pariza i Londona, kao što je prije bio Beča i Pešte.«²⁸

Isto stanovište zastupa Krleža, poznavalac mađarske problematike, i onda kad ocjenjuje uzroke poraza mađarske revolucije, koje je pojava i poraz za svjetski, a napose jugoslavenski revolucionarni pokret bila od izuzetnog značenja. On kaže: »Mađarska komuna visi pribita na križ i

²⁷ Isto.

²⁸ Neautorizirani tekst Krležina govora na komunističkom zboru prigodom proslave treće godišnjice oktobarske revolucije, *Novi svijet*, 9. XI 1920.

mi ne možemo da joj pomognemo. (...) I proletarijat će još prije nego uzme kormilo globusa u svoje ruke, biti mnogo puta ranjen i mnogu bitku izgubiti. Nas ali porazi ne straše i mi ne padamo u malodušje. (...) Borba mađarskog proletarijata protiv laži bila je, već u principu, osuđena na poraz, a mi ćemo iz toga izvući najbolje iskustvo, ako razmotrimo motive, koji su djelovali na njen pad i ako uočimo pogreške očevidne, kako bi se očuvali od sličnih omaška. *Jedan od najvećih razloga mađarskog sloma bila je pasivnost mađarske inteligencije. Ta pasivnost, spada u velike historijske krivnje* (podvukla Z. S.). Mađarska je inteligencija bez kritike preuzela ideologiju mađarskoga đentrija, te se omamila turanskim fikcijama. Ona si nije bila svijesna ni položaja ni poziva. (...) Mađari nisu nikad vodili računa o tome, da spadaju u interesnu i kulturnu sferu slavjanstva. Oni nisu bili svijesni toga da su samo detalj u velikom narodnom mozaiku od Jadrana pa do Japana, od Trsta do Vladivostoka. (...) Neka fatalna mržnja na sve što je slavenstvo oslijepila je cijelu mađarsku ideologiju, sazidanu isključivo u interesu đentrija, te su tako Mađari smetnuli s uma, da Slaveni kroz cijelu historiju igraju u njihovom kulturnom i političkom životu važnu ulogu. Ovu orijentaciju nije jedna grupa idealista oko Bele Kuna mogla da promijeni u šest tjedana, te su njegova ekonomska i kulturna nastojanja morala da padnu, posmatrana od mađarskih gomila sa skepsom i nepovjerenjem.³⁹

Cesarčevi prilozi borbi protiv građanskih koncepcija, a za novu društvenu, idejnu i kulturnu orijentaciju još su brojniji. U njima pokazuje izraziti analitički talent što ga afirmira kao istaknutog partijskog mislioca toga vremena, bez obzira na dostignutu razinu marksističkog shvaćanja. Nedostatak teoretskog znanja Cesarec nadoknađuje osjetljivošću za konkretnu društvenu problematiku, kojoj po prodornosti nema ravne u hrvatskoj publicistici toga vremena. Bolje rečeno, tada se veoma malo intelektualaca sustavno bavilo izgradnjom cjelovite duhovne orijentacije, pa su u tom smislu naponi Cesareca i Krleže doista jedinstveni. Cesarec je, kao i Krleža, intenzivno zaokupljen društveno-političkim i kulturnim djelovanjem građanske inteligencije u Hrvatskoj, te reagira na gotovo sve njezine značajnije manifestacije, koje uglavnom najoštrije osuđuje. Njegov je osnovni stav: *»Kulturna revolucija nespojiva je sa socijalnom reakcijom.* (...) Ako se je naš nacionalni problem mogao rešiti samo u sklopu entente i u zavisnosti od nje (a mogao se je i drukčije) to se naš socijalni problem može rešiti samo u sklopu, u harmoničnoj nezavisnoj suradnji s revolucionarnom internacionalnom (samo tako može). (...) I ostatak nacionalnih pitanja rešiv je samo u drugoj etapi, u etapi rešavanja socijalnog pitanja. Tek nakon tog rešenja može se preći na idejno-sugestivno delovanje, na kulturnu obnovu svih etičkih i estetskih problema, na duševnu obnovu individue«.⁴⁰

Članak iz kojega su citirani ovi izvodi napisan je kao reakcija na djelatnost Milana Marjanovića, jednog od najpoznatijih kritičara iz doba hrvatske moderne, zatim predratnog ideologa jugoslavenskog nacionaliz-

³⁹ Neautorizirani Krležin govor na protestnoj skupštini protiv bijelog terora u Mađarskoj, u zagrebačkom Helios-kinu 25. I 1920. Tekst donosi *Nova istina*, 27. I 1920.

⁴⁰ A. Cesarec, Njihov i njegov jubileum, *Plamen*, 11/1919.

ma, a koji je za vrijeme rata propagirao tu ideju među iseljenicima u Americi. Ondje se on oduševio liberalnim građanskim društvenim koncepcijama pa je nastojao nešto od tog duha prenijeti i u Jugoslaviju, djelujući u tom pravcu naj snažnije u časopisu »Obnova«. Tako je Marjanović, kao istaknuti predstavnik liberalne inteligencije, propagirao i neke socijalne reforme. Naime, kao buržoazija i političari i velik dio inteligencije prihvatio je tzv. »univerzalističku« građansku teoriju, što u vrijeme zaoštrenih klasnih odnosa, koji nagoviještaju mogućnost neposredne klasne borbe, zahtijeva suradnju svih klasa na »harmoničnom« ostvarivanju »velikih ciljeva nacije«. Kako je sovjetska revolucija postala realnost, koju su primjeri Mađarske i Njemačke još jače potvrdivali, liberalniji duhovi zalagali su se za neke parcijalne socijalne reforme kako bi se spriječilo bujanje masovnoga revolucionarnog kretanja i u nas. Sa stanovišta revolucionarnog pokreta takve su se ideje i aktivnosti ocjenjivale kao veoma opasne. Zato je i Cesarec nizom članaka nastojao ocrtati pravi klasni sadržaj te ideologije, nazvavši je »socijalsimulantskom«. Ta Cesarčeva nastojanja bila su to značajnija, što su Marjanović i njegov krug imali tada dosta jak utjecaj na građansku javnost, a naročito na omladinu, pa je prijetila opasnost da je organiziraju na osnovi građanske ideologije i njenih političkih struktura.

Još dva članka objavljena u *Novoj istini*, a u povodu jugoslavenskog omladinskog kongresa (iz kojeg su se odvojili komunisti kao jezgro SKOJ-a), važan su prilog neposrednom orijentiranju omladine.⁴¹ Cesarec je, naime, bio tijesno vezan s revolucionarnom omladinom, dijelom i ilegalnim radom.⁴²

Među najčešće i najpolemičnije Cesarčeve teme svrstava se obračunavanje s državotvornom vidovdanskom ideologijom. Ukazivanje na groteskne anahronizme bio je doduše prilično lak zadatak, ali zato politički i društveno veoma rizičan. Toj temi je posvećen članak »Mistifikacija jedne etike«, a sadržana je i u brojnim drugim napisima. Istina, samo kratkotrajno to će biti doista aktualna tema, jer se većina »vidovdanskih proroka« ubrzo povukla, ali u vrijeme kad ih Cesarec osvjetljava znatan dio inteligencije našao se pogođenim.

Veoma važna komponenta u naporu za idejno-političku orijentaciju bila je i borba protiv ruskih emigranata, kontrarevolucionara, koji su nastojali uzurpirati osjećaj slavenske uzajamnosti, taj tradicionalni dio nacionalne svijesti Južnih Slavena. U interpretaciji emigranata — koji su, zahvaljujući kraljevoj politici, bili veoma brojni u Jugoslaviji — panslavizam se pretvarao u reakcionarni osjećaj koji je mogao da bude i motivacija za odobravanje i potpomaganje intervencionističkih akcija. Zato su komunisti vodili žestoku kampanju protiv takvog panslavizma.

⁴¹ Članci su pisani kratko vrijeme prije nego što je Cesarec bio prisiljen emigrirati zbog Diamantsteinove optužbe. Riječ je o članku: Socijalsimulantima oko »Obnove«, *Novo istina*, 26. IX 1919. (potpisano C-c) i nepotpisanom članku: Bankrot Socijalsimulantizma, *Novo istina*, 23. X 1919. Urednici edicije *A. Cesarec, Rasprave, članci i polemike*, Zagreb 1971, iznijeli su ubjedljive argumente zbog čega taj članak, za razliku od V. Zaninovića, ne smatraju Cesarčevim. Za nas je, međutim, bitno što se taj članak nastavlja na onaj prvi, utvrđeni Cesarčev, pa je kao utjecaj i usmjerivač, Cesarec nesumljivo prisutan, i stoga ga i podvodimo pod njegovu aktivnost.

⁴² Usp. S. Cvetković, Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919—1928, Beograd 1966.

Međutim, svi tadašnji napisi Krleže i Cesarca — kao i stavovi ostalih iz njihova kruga — također su prožeti emocijom prema »velikoj majčici Rusiji« ili čak »svetoj slavenskoj majčici Moskvi« i toga se osjećaja nisu ni željeli ni pokušali odreći — samo su ga interpretirali u drugom smislu.⁴³ Argumentaciju partijskog organa⁴⁴ Cesarec je opsežno i gotovo istovremeno obradio u »Plamenu« u članku »Maksim Gorkij ili grof Bobrinski.«⁴⁵ Značenje je toga članka kao i ostalih iz »Plamena« da su upućeni široj javnosti, u prvom redu inteligenciji, a osobito intelektualnoj omladini za čiju se orijentaciju strastveno bori.

»Plamen« je zabranjen zajedno s *Istinom*⁴⁶ u dane propasti mađarske komune, u vrijeme kad je ilegalna komunistička jezgra pokušavala organizirati revolucionarnu akciju i u Jugoslaviji.⁴⁷ Hapšenje kurira iz CK KP Mađarske, Alfreda Diamantsteina koji je policiji odao velik dio ilegalne organizacije onemogućio je daljnji rad u tom pravcu. Već u srpnju, a zatim i u toku kolovoza bili su uhapšeni brojni komunisti, među njima i gotovo cijelo vodstvo SRPJ(k), dio kojeg je također bio povezan u ilegalnim organizacijama. Kada se saznalo da Diamantstein odaje, zagrebački su komunisti odlučili da Cesarec emigrira, jer mu je zdravlje bilo narušeno tamnovanjem za vrijeme Austro-Ugarske.⁴⁸ Dogovoreno je da ostali iskoriste sudski proces kao tribinu s koje će optužiti režim.⁴⁹ Diamantstein je, batinan, odao mnogo, ali nije bilo moguće bilo šta dokazati, jer su svi komunisti-zatvorenici bili jedinstveni u priznavanju isključivo legalne djelatnosti u okviru zakonom dopuštene SRPJ(k). U toku istrage inkriminiran je i Cesarec, od Diamantsteina označen kao jedan od vođa ilegalne grupe u Zagrebu, posebno angažiran na pripremanju vojne pobune.⁵⁰ Također je tvrdio da je Cesarec za »Plamen« u dva navrata dobio novac iz Mađarske.⁵¹ Krleža nije bio izravno optuživan, pa se sklonio van Zagreba.

⁴³ Prvi izraz upotrijebljen je u redakcijskom apelu Internacionala Aeterna »manifestu jugoslavenskih progresivnih intelektualaca«, *Plamen*, 5—6/1919, a drugi je Krležin iz »Hrvatske književne laži«, n. dj.

⁴⁴ Panslavističke rodomontade, *Istina*, 19. VI 1920.

⁴⁵ A. Cesarec, Maksim Gorkij ili grof Bobrinski, *Plamen*, 12/1919. Neposredni povod članku bio je dolazak ruskog emigranta grofa Bobrinskog u Zagreb, gdje je, u svojstvu »vjerodostojnog svjedoka«, vodio antiboljševičku propagandu, dok mu je elita građanske inteligencije oduševljeno iskazivala puno povjerenje i simpatiju.

⁴⁶ Zabranjeni su 8. VIII 1919 »s razloga što se njihovim pisanjem ugrožavaju državni interesi i javni red i mir«, a na temelju banske naredbe od 27. VII 1914. »o iznimnim mjerama za slučaj rata«, IHRPH, fond zabrane štampe, XVIII/1919.

⁴⁷ Usp. T. Milenković, Nekoliko dokumenata o djelatnosti jugoslavenskih internacionalista u Mađarskoj sovjetskoj republici 1919. godine, *Prilozi za historiju socijalizma*, 6, Beograd 1969, L. Kraus, Obnova radničkog pokreta u Osijeku iza prvog svjetskog rata, *Revija*, Osijek, 6/1969.

⁴⁸ Sjećanja Puškarića i Pupavca, n. dj.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ AH, PRZV, 6-14-1370/1920.

⁵¹ Policijski pregled (bez »posebnih stručnjaka«) nije pronašao dokaze ni za Diamantsteinovu optužbu ni za obranu izdavača Tomašića. AH, PRZV — 6—14 175-4132-9229/1919. Valja pretpostaviti da je i *Plamen* — kao i ostala štampa i akcije — bio novčano potpomagan od Partije, koja je u to vrijeme dobivala znatne novčane pošiljke iz Sovjetske Rusije i Mađarske, što se smatralo potpuno prirodnim oblikom pomaganja jedinstvenoga svjetskog komunističkog pokreta. Sjećanja Pupavca, Puškarića i Volnera

Javni politički Cesarčev angažman do tog je vremena veoma velik. Osim pisanja za »Plamen«, sudjeluje u svim idejnim bitkama ljevice za stvaranje jedinstvene, komunistički orijentirane radničke partije. Također i Krleža agitira za takvu politiku. Cesarca su zagrebački ljevičari izabrali za delegata za Kongres ujedinjenja u Beogradu, u travnju 1919. godine. Formalno, Cesarec nije bio ni u jednom legalnom partijskom forumu osim u redakcijama partijskih glasila ali se iz izvora vidi da je prisustvovao gotovo svima važnijim partijskim zbivanjima. Također je jedan od najutjecajnijih ljudi za komunističku omladinu koja ga smatra svojim istomišljenikom.⁵² S obzirom na nesporazume koje je partijsko vodstvo imalo sa SKOJ-em i različite idejne koncepcije o tom pitanju, ta je činjenica prilično indikativna za profilaciju Cesarčeve revolucionarne usmjerenosti. Ona se također uklapa u problem neprevladanih različitih idejnih tendencija u Partiji, ali na to se ovom prilikom može samo ukazati.

Krleža je već od zime, a Cesarec od proljeća 1920. ponovo politički angažiran.⁵³ Ali nakon zabrane »Plamena« nije bilo druge tribine s koje se moglo djelovati na šire slojeve, posebno na inteligenciju i omladinu. Ponovo obojica agitiraju za Partiju, tada za općinske i skupštinske izbore. Cesarec je opet delegat na II kongresu Partije u lipnju 1920. godine, a također je ponovo u redakcijama partijskih glasila odakle djeluje na daljnje »raščišćavanje pojmova« u Partiji. Ali opća situacija bitno je drugačija nego godinu dana ranije. Postupno se počelo otkrivati da svjetski revolucionarni val splašnjava a da se jugoslavenski građanski poredak učvršćuje. Ali je revolucionarna usmjerenost, koja je kao program prihvaćena na II kongresu Partije, bila logična pobjeda i orijentacija s obzirom na stanovišta reformista. Međutim, rezultati izbora za konstituantu pokazali su da Partija ima za sobom znatan dio radnih masa, ali su također ukazali na to da je u Hrvatskoj relativno slabije prošla.⁵⁴ Kada je 30. prosinca 1920. godine plakatirana Obznana došao je za Partiju neočekivan kraj prve faze revolucionarnog pokreta, u kojoj svi nisu bili jedinstveni ni o procjeni situacije ni o daljnjim oblicima djelovanja. Drugi dan nakon Obznane, i nakon što je policija zabranila premijeru Krležine »Galicije«, u Krležinom stanu sastali su se komunistički rukovodioci u Hrvatskoj, a došli su i rukovodioci SKOJ-a. Oni su predložili svoje planove za neposrednu akciju, ali se svi prisutni nisu o tome mogli složiti.⁵⁵ Čini se da je Cesarec bio sklon zahtjevima da se odmah prijede na ilegalne akcije. Tako i nastaje njegov snažan

slazu se o tome da je pomoć postojala i u organizacionom obliku. Na zborovima koje su komunisti pokretali sa zahtjevom da se zatvorenici izvedu na sud bio je veoma agilan i Krleža, ali su takvi zborovi bili uglavnom u posljednji trenutak zabranjivani. Međutim, kako se ni čitava Diamantsteinova opružba nije mogla sudski uvjerljivo dokazati, na procesu koji je nakon protesta naprednih studenata i štrajka osuđenika započeo u ožujku 1920. bili su oslobođeni svi optuženi, osim vojnih lica.

⁵² Usp. S. Cvetković, n. dj., također i sjećanja Puškarića, Pupavca, Volnera, n. dj.

⁵³ Cesarec je bio preliminarno preslušavan na policiji u jesen 1919, zatim se sklonio najprije u zemlju, pa u Prag, u kojemu je bio od zime do proljeća 1920. godine.

⁵⁴ Od 58 komunističkih mandata KPJ je u Hrvatskoj dobila tek 8 od ukupnih 104 sa područja Hrvatske.

⁵⁵ Usp. Sjećanje M. Volnera, n. dj., i S. Cvetković, n. dj.

angažman na pokretanju prvog ilegalnog lista KPJ »Komunista«,⁵⁶ a zatim i sudjelovanje u zamisli o stvaranju ilegalnih terorističkih organizacija »Crvene pravde«. Čini se također da su izravne, dnevne, praktično-političke veze Krleže sa Partijom nakon Obznane oslabile.

Razmatrajući, dakle, ulogu Augusta Cesarca i Miroslava Krleže u stvaranju Komunističke partije Jugoslavije, čini nam se da ima razloga zaključiti kako je ta uloga bila višestruko značajna. Cesarec i Krleža, logično se razvijajući, sačinjavali su dio revolucionarne jezgre iz koje je izrastala Komunistička partija. Sudjelovali su u prvim ilegalnim komunističkim organizacijama što su snažile bitku koju je za taj cilj vodio najprogresivniji dio radničkog pokreta Jugoslavije. Angažirani kao aktivni revolucionari najviše su pridonijeli djelujući izvan užih zadataka, okrenuti širokoj javnosti. Revolucionirajući društvenu svijest, razmatrali su niz bitnih društvenih pitanja pa iako na neka nisu dali cjelovit, a ponekad ni ispravan odgovor, njihova dijagnoza društva u suštini bila je ispravna. Oni su s pozicija pokreta proširili interes za opću društvenu problematiku, a pri tome su očitovali mnogo više interesa za hrvatske osobitosti nego što je u okviru ekskluzivno partijske politike tada bilo moguće. U kontekstu njihove privrženosti jugoslavenstvu i internacionalizmu, ta činjenica dobiva izuzetno značenje, bolje rečeno, ona je tada bila izuzetna. Posredstvom svoje stvaralačke snage oni su podigli i kulturnu samosvijest pokreta. Ocjenjujući njihovo djelovanje valja se prisjetiti da je ono ovisilo ne samo o zrelosti Partije nego i o zrelosti čitavog društva, a u tim je granicama njihova misao bila na vrhu. Koliki je, međutim, bio njihov idejni utjecaj i polučeni rezultat u tome razdoblju, teško je egzaktnije ocijeniti. Ako se sudi po partijskim izvorima, odmah je uočljivo da gotovo sva memoarska građa i memoarska literatura koje tretiraju to razdoblje i te probleme spominju snažni intelektualni autoritet i utjecaj Krleže i Cesarca. Može se utvrditi da je taj utjecaj bio obostran. Stavovi Partije bili su platforma za djelovanje, i to ne samo kao opća marksistička smjernica, nego također kao izravni sadržaj publicistike što je tretirala konkretnu (obično i akutnu) društvenu problematiku. Na taj su način stavovi iz dnevne političke prakse bili transponirani iz usko partijskih programa u slobodnije publicističke i esejističke oblike. Takvim se razmatranjem širilo vidike i istodobno moglo utjecati i na stavove u Partiji.

Koliko se, međutim, utjecaj djelovanja Krleže i Cesarca rasprostirao u širinu, među partijske odnosno radničke mase, ne može se zaključiti ni u najopćenitijim obrisima. Da bi bila prihvaćena, Krležina i Cesarčeva intelektualna riječ zahtijevala je ne samo identičnost osnovnih političkih stavova — dakle želju da bude prihvaćena — nego prvenstveno mogućnost da bude prihvaćena. Kod Krležine i Cesarčeve publike valja pretpostaviti određenu intelektualnu razinu, pa se prema tome ona tada nije mogla naći među radništvom, iz kojeg su se izdvajali samo pojedini čitaoci.

⁵⁶ Kao rezultat dogovora partijskih, sindikalnih i skojevskih organizacija, Oblasno rukovodstvo KPJ u Zagrebu pokrenulo je u ožujku list *Komunista*, koji je ođštampan na ciklostilu. Izašlo je svega 4 broja, posljednji u lipnju 1921. godine. U listu je, naročito od drugog broja, veoma značajnu ulogu imao Cesarec.

Publiku »Plamena« — koji smatramo najkarakterističnijim za njihovo revolucionarno djelovanje u tom razdoblju — sačinjavala je prvenstveno inteligencija, ali je recepcija, dakako, bila uvjetovana političkom orijentacijom. Može se ipak sigurno tvrditi da je časopis imao najsnažniji utjecaj na najmlađu intelektualnu generaciju.⁵⁷ Značajno je da taj utjecaj nije opao s osekom revolucije nakon Obznane, iako se donekle transformirao, izravno utječući na stvaranje tzv. lijeve inteligencije.

Stoga mislimo da se može sintetično formulirati kako se Cesarčeva i Krležina uloga u stvaranju KPJ ponajviše izražava u doprinosu razvoju marksističke misli na jugoslovenskom prostoru, a njenim djelovanjem na duhovno profiliranje revolucionara i širenje političke osnove Partije.

SUMMARY

An enormous, though mostly fragmentary and occasional, literary research on writers M. Krleža and A. Cesarec does not necessarily mean the evaluation of their complete activity; on the contrary it had omitted, most regrettably, the ideological and political content of their work, while they were the two most eminent political writers; their influence was incontestably great, but the direct political activity was even more important. This essay follows the line of describing those already cited components of their activity, their entering the struggles to create and develop the field of action of the Communist Party of Yugoslavia, in the period between the end of 1918 to the end of 1920. In the eve of World War I, Cesarec and Krleža had both quite understandably grown out of the movement of "Yugoslav National and Revolutionary Youth", to join then, after the October Revolution and towards the end of 1918, the nucleus of left social-democrats in Croatia who had been trying to create a united Yugoslav Communist Party. Besides, both Cesarec and Krleža became members of the illegal communist organization (which had been started by returned communists, ex-prisoners from the Soviet Russia) which had been working together with the legal worker class organizations; their aim was to incite revolutionary ideas in worker movement as well as in different social strata, which would then lead to bursting out of Yugoslav revolution and making it become a part of world-wide revolution. Thus, at that time, the ideological and practical preparations for the revolution had become the basic incentive to both Cesarec and Krleža. Though engaged, active revolutionary workers with their daily political tasks, their activity is by far the most important in the sphere of the ideology of the movement. The Croatian "milieu" had been without an intellectual socialism tradition while socialism had by tradition continued to be represented as counter- and anti-cultural ideology; so Cesarec and Krleža by their exceptionally great written work pointed to the deeply humanistic and completely cultural meaning of the socialist revolution, and had been doing that at the time of strong anti-bolshevik campaign. Trying to inject the revolutionary ideas into the social conscience they were pointing to the false, mythic and archaic constituents of nationality ideology as well as to the reactionary basis upon which Yugoslavia was being built.

⁵⁷ Usp. *Stanko R (Rac)*, *Plamen*, *Iskra*, 5 i 6/1919; *M. Paolinović*, *Kulturni pokret daka i Krležina generacija*, *Vrelo*, Dubrovnik, 1—2 i 3—4/1919; *A. Perović-Lužičanin*, *Krležina generacija*, *Vrelo*, 1/1919—1920, br. 5; *L. Ž.* (Ladislav Žimbek) i *B. Marković*, *Nešto o Miroslavu Krleži*, *Naše doba*, Varaždin, 3 i 4/1919.

Their negation attitude towards the false values of tradition also represented the basis for their re-valuation as well as new creative sign-posts upon which the large front of left intelligency had continued to grow. Meanwhile, they were the only creative representatives of that intelligency. Regarding the problem of the movement, it could be said that Cesarec and Krleža had been considering and describing a number of actual social problems, and although they had not given a wholesome nor very often a right answer to them, their diagnosis of the essence of society had been the right one. Analyzing Yugoslav problems they tried to show that revolution was an authentic and thorough solution for a social crisis; that, together with a true susceptibility of the problem of Croatia had made them surpass their contemporaries who had been declaring themselves the representatives of national interests. However, regarding the ideological and political level of their questions and answers, it could be remarked that they never abandoned the limits of the movement which again had a number of structural weaknesses. But that, by the power of their creating, they were exceptional characters not only of the movement but of the society as a whole. Their part in creating the Communist Party of Yugoslavia can't be easily passed over when analyzing the history of the Party, just as it should not have been forgotten in the analysis of their written work.